

**İlyas TOPSAKAL. Sibirya Tarihi
(Başlangıçtan 1917'ye Kadar), Ötüken Neşriyat, İstanbul,
2017, ss. 261, ISBN: 978-605-1555-72-0**

Erhan AKTAŞ

Kirklareli University (Kirklareli/Turkey)
E-mail: erhanaktas35@hotmail.com

Türkiye Türkolojisinde Sibirya coğrafyası üzerine yapılan çalışmalarının büyük bir bölümü dilbilim, folklor, arkeoloji gibi konularda olmuş; bu disiplinlerde makale hacminde olduğu kadar kitap hacminde çalışmalar da verilmiştir. Geçmişi, *homo sapiens*'in mevcudiyetine kadar götürülebilecek ve dünya kültür tarihine altın harflerle yazdırılabilecek önemli olaylara sahip olan Sibirya coğrafyasının tarihi ise Türkiye'deki literatürü takip edebildiğimiz kadarıyla farklı zaman dilimlerini ele alan çalışmalardan ibarettir. Tanıtımını yapacağımız bu kitap başlangıçtan itibaren ancak özellikle de XV. ve XVI. yüzyıllardan itibaren 1917 İhtilali'ne kadarki olan Sibirya tarihini işlemektedir. Türk tarihine olan olumsuz yansımalarıyla birlikte Sibirya'nın tarihi bir Türk tarihi olmakla birlikte özellikle XVI. yüzyıldan itibaren aynı zamanda bir Rus tarihidir. Üç farklı rejim altında bölge siyaseti nüanslar yaşamışsa da olağan Rus millî siyasetinden herhangi bir sapma olmamıştır. Söz konusu çalışmada bunun belirtilerini bariz bir şekilde görmek de mümkündür.

Eser “Önsöz”, “Giriş”, “Sonuç”, “Arşivler”, “Kaynakça” ve “Sonuç” bölümlerinin haricinde sekiz ana bölümden ve bu bölümlere bağlı elli dört alt başlıktan oluşmaktadır.

Çalışmanın ana başlıklarının haricinde kalan “Giriş” bölümü, başlangıç olan XVII. yüzyılın ilk çeyreğinden 1960’lı yılların ortaları olan Çarlık ve Sovyet döneminde yapılan çalışmaların özetinin yapıldığı bir bölümdür ve “Sibiryaya Hakkında Yapılan Bilimsel Araştırmalar” (s. 11-25) alt başlığından oluşmaktadır. Yapılan bilimsel araştırmaların listesi müstakil eserler ve seyahat raporları şeklinde iki kısma ayrılabilir. XVII. yüzyıldan itibaren başlayan Rus ilerlemesi ve buna bağlı gelişen iskân politikaları sonucu ortaya çıkan eserlerde bölgenin tarım, nüfus, yer altı ve yer üstü kaynakları, etnografya, dilbilim, folklor gibi konu başlıkları ön plana çıkmıştır. Bu minvalde yapılan ilk çalışmaların bir diğer önemli katkısı Rus haritacılığının Sibiryaya coğrafyası özelinde gelişmiş olmasıdır. Bu bölgenin ele geçirilmesi, siyasî ve askerî üstünlüğün kolaylaştırılması ve hızlandırılması için önemli bir araç olmuştur. Yine bu bölümde muhtelif yıllarda çizilmiş Sibiryaya haritalarının görsellerine de yer verilmiştir.

“Sibiryaya’nın Coğrafyası” adını taşıyan ilk ana bölüm bazı alt başlıklardan müteşekkildir:

“Sibiryaya’nın Genel Coğrafyası” (s. 26-33)

“Sibiryaya’nın Tarihî Coğrafyası” (s. 34-36)

“16. Yüzyılda Sibiryaya ve Rusların Gelişi” (s. 37-38)

“17. Yüzyılda Sibiryaya’nın Tarihî Coğrafyası” (s. 38-40)

“18.-20. Yüzyılın Başında Sibiryaya” (s. 40-42).

Bu ana başlık altında coğrafyanın adı, ayrıntılı fizikî sınırları, iklim özellikleri, doğal bitki örtüsü, coğrafî özellikleri ele alınmıştır. Bundan sonraki alt başlıklarda ise XVI-XX. yüzyılın başına kadarki Sibiryaya tarihinden bahsedilir. Başlangıç asrı olan XVI. yüzyıl Rusların Sibiryaya topraklarına girmesi, bölgedeki Türk hanlığı ve yerel halklarla olan mücadelesi ile önce ordugâh olarak kurulan, daha

sonra ise şehirlere dönüşecek olan yerleşim birimlerinden bahsedilir. XVI. yüzyıla kadar olan dönemin geçmişi yüz ila iki yüz bin yıl önceye kadar geri götürülmektedir. MS. IV. yüzyılla birlikte Hun, Köktürk ve Kırgız Devletleri ve sonrasında gelen Moğol hâkimiyeti uzun soluklu ve egemenlik bakımından tek etnikli bir siyasî hayatın da tarihidir aynı zamanda. 1574’de İvan GROZNIY’ın Tobol kıyılarındaki ilk askerî istihkâm tesisleriyle başlayan bu tarih günümüze kadar gelen süreçte rejimler değişse de bir Rus hâkimiyetinin de başlangıcıdır. Bölgeye aktarılan Rus nüfus, yapılan ticarî ve sonrasındaki sanayi faaliyetleriyle zaten yer altı ve üstü zenginlikleriyle mezkûr bölgeyi ekonomik anlamda daha cazip bir hâle getirir. 1888’de kurulan Tomsk İmparatorluk Üniversitesiyle birlikte bölgeye verilen önem belirgin hâle gelir.

İkinci ana başlık olan “*Sibirya’nın Tarihi*” kısmı bazı alt başlıklardan oluşmaktadır:

“Tarih Öncesi Sibirya” (s. 43-44)

“Sibirya’nın Eski Kültürleri”, (s. 45)

“Afanasyev Kültürü” (s. 45)

“Okunev Kültürü” (s. 47-49)

“Andronov Kültürü” (s. 49-50)

“Karasuk Kültürü” (s. 51)

“Tagar Kültürü” (s. 51-52)

“Tagarların Ölü Gömme Kültürü” (s. 52-56)

“Pazırık Kültürü” (s. 57-60).

Bu başlıkların hülasası ise şu şekilde ifade edilebilir: Sibirya coğrafyasında 30-35 bin yıl öncesine dayanan insan izlerinin bulunduğu Mezolitik ve Neolitik dönemlerde ve bilhassa ikinci döneme ait MÖ. 30 bin yılın ikinci yarısındaki Güney Sibirya, Altay ve Minusinsk mıntıklarındaki kültürel gelişmelere işaret edilmiştir.

İkinci alt başlık çerçevesinde ise Afanasyev, Okunev, Andronov, Karasuk, Tagar ve Pazırık kültürleriyle, bu sayılanların kadar ön planda olmayan Bolşereçensk, Kijirov ve Sargat kültürlerinden bahsedilmiştir. Tüm bu sayılanlar içerisinde Tagar ve Karasuk kültürlerine bilhassa temas edilmiş, bu dönemlere ait sivil ve askerî kökenli etnoğrafik buluntular ayrıntılarıyla irdelenmiştir.

Üçüncü ana bölüm “*Sibirya’nın Türkleri ve Yerlileri*” adını almış olup alt başlıkları şunlardır:

“Hunlar, Göktürk ve Kırgızlar” (s. 61-66)

“Moğollar ve Altın Orda Dönemi” (s. 67-71)

“Sibirya’nın Diğer Yerlileri” (s. 71-72)

“Batı Sibirya’da Hanti ve Mansiler” (s. 72-77)

“Tundra Samoyedleri” (s. 78-80)

“Selkup ve Ketler” (s. 80-82).

Bu ana başlık altında Türk soylu Hun, Köktürk ve Kırgız devletlerinin bölgedeki hâkimiyetleri, Ötüken Kırgız Devleti’nden sonra bölgeye hâkim olan Cengiz ve oğullarının tarihi, Altın Orda ile Hanlıklar ve bilhassa Sibir Hanlığının tarihi özet mahiyetinde anlatılmıştır.

Bu bölümün son alt başlığı olan diğer yerlilerinde ise Hanti Mansı, Samoyed, Selkup ve Ket gibi halkların tarih, folklor, antropoloji, dil ve etnografya özelliklerine dikkat çekilmiştir.

“*Ruslar ve Sibirya’nın İstilas*” başlıklı dördüncü ana bölümdeki alt başlıklar şunlardır: “16. Yüzyılda Batı Sibirya” (s. 83-87), “*Rusların Batı Sibirya’yı İstilas*” (s. 87-94) ve “*Küçüm Han’ın Ruslarla Mücadelesi*” (s. 94-102). Aynı dönemde Avrupa’daki kolonyalist hareketlerin başladığına işaret eden yazar Moskova Knezliği’nin de aynı amaçla Sibirya’ya yöneldiğini ifade ederken Rus ve Avrupa sömürgeciliği arasındaki farklı şu şekilde ortaya koyar:

“Rus sömürgeciliğinin Batı Avrupa sömürgeciliğinden farkı şudur: Rus sömürgeciliği Batı Avrupa sömürgeciliği gibi deniz aşırı değil, sert iklimi olan bölgeye kara yolu üzerinden yapılan bir sömürgeciliktir. İstila nehirlerin ana ve yan kolları takip edilerek yapılmıştır.

Ayrıca istila edilen topraklar da ilk defa keşfedilmemiş yerler değil, önceden de bilinen ama sahip olunmayan topraklardır. İki sömürgecilik arasındaki benzerlik ise; Ruslar da tıpkı diğer ülkeler gibi istila öncesi ve devamında ordularını yenilemiş, geliştirmiş ve yerlilere karşı ateşli silahlar kullanmışlardır. Silah ve ateş üstünlüğü yerliler karşısında başarının temel unsuru olmuştur.” (s. 83).

Bu satırlarda temel farklar coğrafî koşullar ve askerî güç minvalinde ele alınmış olup güdülen siyaset ve izlenen yol üzerinde durulmamış; ilerleyen sayfalarda sömürge zihniyetinin tek gerçek âmili olan ekonomik sebepleri ve sonuçlarına temas edilmiştir. Rusların Sibiryaya’ya ilerlemelerinin en görünür şekilde XVI. asırda olmakla birlikte XIII. yüzyıldaki Cengiz hücumlarından sonra ayakta kalabilen Moskova Knezliği, Altın Orda’nın yıkılarak muhtelif Türk hanlıklarına parçalanmasıyla bu durumu fırsat bilmiş ve daha da güçlenerek süreci 1552’ye, kendi menfaatleri mucibince, başarıyla taşımışlardır. Batı Sibiryaya mıntikasının Moskova’dan önce Novgorod Knezliği ile muhatap olması ancak sonrasında tek hâkim Moskova merkezli yerel tüccar ve paralı askerlere geçerek Rusların Sibiryaya istila ve istihkâmı perçinlenmiştir. Siyasî ve askerî hareketlilik mezkûr tarihlerde vuku bulmakla birlikte XIV. asrın ikinci yarısında Sibiryaya’da ilk kilise inşaları başlamış Komi diline İncil hazırlanmıştır (s. 86). Bu başlık altında, ele alınan en önemli konulardan biri de Rus yayılcılığına karşı en uzun süreli ve kuvvetli karşı duruşun sahibi olan Küçüm Han’ın faaliyetleri, ‘ilteriş’liği ve kahramanlığı konularıdır (s. 94-102).

Beşinci bölüm, “17. ve 18. Yüzyılda Sibiryaya” ana başlığını taşımakla birlikte bu başlık altında yalnızca XVII. yüzyıl Sibiryaya’sı anlatılmaktadır. Bölümün alt başlıkları şu şekildedir:

“Sibiryaya’nın Doğusuna İlk Rus Yerleşimi” (s. 103-107)

“Moğol ve Zabaykal Bölgesi” (s. 107-108)

“Batı Sibiryaya’da Rus Nüfusu ve Bölge Yerlilerinin Mücadeleleri” (s. 108-113)

“17. Yüzyılda Sibiryaya’da Yönetim” (s. 113-116)

“17. Yüzyılda Sibiryaya’da Yerleşim ve Sosyal Yaşam” (s. 116-121).

İlk alt başlıkta yalnızca Doğu değil Güney Sibirya Türk ve Moğol halklarından, Rusların bölgeye olan girişlerinden ve bu halkların onlarla mücadelelerinden bahsedilmektedir.

İkinci alt başlık Moğol ve Baykal ötesi coğrafyasında Rus ordusu ve tüccarların faaliyetleri, kurulan askerî üsler/ticaret merkezleri, Rusların Moğol, Buryat ve Tunguzlarla ilişkileri irdelenmiştir.

Üçüncü alt başlık Batı Sibirya merkezli Rus ilerlemesine ayrılmakla birlikte Rusların Güney ve Kuzeydoğu Sibirya bölgesindeki faaliyetleri, kurulan askerî şehirler, Türk-Tatar boylarının yanı sıra Türk olmayan yerli halkların Ruslarla olan mücadeleleri ve yer yer Müslüman Tatarlarla da birleşmeleri, Tatarların dinlerini kabul ederek birlikteliği kuvvetlendirmeleri ele alınmıştır. Bununla birlikte bazı yerli Türk gruplarının kent soydaşlarına değil, bölgedeki ekonomik ve siyasî çıkarlarını gözeterek Ruslarla işbirliğinde bulunmalarına da ayrıca işaret edilmiştir. Bu başlık altında en çok ilgimizi çeken, bazı Samoyed, Mantı ve Hansı boy beylerinin Müslümanlığı kabul ederek Tatar beylerinin yanında Ruslara karşı mücadele etmesi olmuştur.

Dördüncü alt başlıkta, Batı Sibirya'nın idaresinin 1599'da Kazan ofisinden yönetilmeye başlanmasına rağmen toprakların genişlemesine paralel olarak 1637'de faaliyetlerine başlayan 'Sibirya Ofisi'nin işleyişi anlatılmaktadır. Ofisin görevleri şu şekilde belirtilmiştir:

“Sibirya Ofisi bölgede devlete ait olan güvenlik, vergi, adalet, askerî ve bilumum diğer işlerden sorumlu bir merkezdir. Ayrıca Kazak Orda ve Çin ile ilişkileri de Rusya adına yürütmektedir.” (s. 114).

Son alt başlıkta ise ana tema bölgeye yapılan resmî ve gayr-ı resmî göçler ile bunların coğrafyanın nüfus yapısına olan etkileri sosyal, siyasal ve ekonomik bağlamda ele alınmıştır.

Çalışmanın altıncı bölümü olan “18. Yüzyılda Sibirya” bölgenin o dönemki farklı konularına temas eden dört alt başlıktan oluşmaktadır:

“18. Yüzyılda Sibirya'da Rus Yerleşimi” (s. 122-126)

“18. Yüzyılda Sibirya'nın Siyasal Yapısı” (s. 126-129)

“18. Yüzyılda Sibiryâ'nın İdarî Sistemi” (s. 129-133)

“18. Yüzyılda Sibiryâ'da Sosyo-Ekonomik Hayat” (s. 133-137).

İlk alt başlık altında on sekizinci asra kadar Moğol boylarının hâkim olduğu alan haricinde tüm Sibiryâ coğrafyasının Rus hâkimiyeti altına girdiğini belirten yazar 1745 yılında Cungar hanının ölümünden sonra bu müstahkem mevkiinin bozulduğunu ve Rus nüfusun yavaş yavaş bölgeye dâhil olduğunu ifade eder.

Aynı yüzyılın Sibiryâ'sındaki siyasî yapının anlatıldığı ikinci alt başlıkta ise Rus Çarlığının bölgedeki yerel halkla olan mücadelesiyle birlikte Rus-Çin ilişkileri ele alınmıştır. Sınıf ihtilafları, antlaşmalar, demografik yapı vd. bu başlıkta ele alınan konulardır.

Üçüncü alt başlıkta başlangıcından XVIII. yüzyılın sonuna kadar yönetim ve adlî yapılarıdaki gelişmeler ele alınmıştır. İdarî sistem merkezden bölgeye kaymış, toprakların genişlemesi ve nüfusun artmasıyla da bazı yönetsel enstrümanların arttığı görülmüştür.

Son alt başlık altında bu asırda, bölgeye gerçekleştirilen gönüllü ve zorunlu gerçekleşen göçlerin ortaya çıkardığı sonuçlar, değişen toplumsal yapı, ortaya çıkan yeni sınıflar, kiliseye bağlı olarak gelişen ekonomik ve toplumsal yapı ve genel demografik özellikler incelenmiştir. Burada üzerinde durulan en önemli nokta henüz on sekizinci yüzyılın başlarında Sibiryâ'daki Rus nüfusun yerli nüfusu geçmiş olmasıdır. Yeni toplumsal sınıfların çatışmasından kaynaklanan Pu-gaçev ayaklanmasına ise yüzeysel bir şekilde temas edilmesi bu başlığın eksikliklerindedir.

Yedinci ve sondan bir önceki başlık ise “19. Yüzyıl Sibiryâ'sı” adını taşımaktadır. Bu da diğerlerinde olduğu gibi alt başlıklardan müteşekkildir:

“19. Yüzyıl ve Sibiryâ'da Yerleşimin Artması” (s. 138-141)

“19. Yüzyılda Sosyal ve Ekonomik Durum” (s. 141-147)

“Sibiryâ Demiryolu” (s. 147-154)

“19. Yüzyıl Sibiryâ'sında Siyasal Durum” (s. 155-158).

İlk başlıkta, daha önceki bölümlerde de işlenen göç hadiseleri işlenmekle birlikte on dokuzuncu yüzyılda oranı bir hayli artan izinsiz göçler ve buna bağlı ele alınan göç politikaları gibi konular işlenmiştir. Sıklıkla göç alan bölgeler, bu bölgelere göç veren yerleşim birimleri, devletin göç ve iskânı teşvik eden politikaları, yanlışlığı fark edilen politikaları ıslah gibi konular yine bu alt başlığın konularını oluşturmaktadır.

İkinci alt başlık çerçevesinde ise dünyada da değişim ve gelişim gösteren üretim biçimlerinin genelinde Çarlık özelinde ise Sibirya bölgesine olan etkileri üzerinde durulmuştur. Ekonomik üretimi sağlayan sınıfların değişimi de genel üretim biçimleriyle alakalıdır:

“Esnafın yerini işçilerin alması, Sibirya’da endüstriyel üretimin ortaya çıkmasını da kapsayan bölgesel ekonomik devrimin oluşması sonucudur.” (s. 147).

Bir önceki başlıkta bahsedilen göç hareketleri bu başlık altında da yine değerlendirilmiştir. Nüfus artışının sebepleri arasında Kırım savaşı sonrasındaki nüfus hareketliliği ile birlikte yeni tesis edilen kara ve demir yolları ve bunlara bağlı gelişim gösteren ticaret yollarıdır.

Yine ekonomik sebeplere bağlı olarak hayata geçirilen Sibirya demiryolu hattının irdelendiği üçüncü alt başlıkta fikir, aksiyon ve işlev bakımından tam anlamıyla millî bir proje olan Sibirya demiryolu projesinin önemi yazar tarafından şu şekilde belirtilmiştir:

“Bu demiryolu projesi, dünyadaki lojistik imkânlar açısından Rusları öne çıkarmakla kalmamış, iç barış için de güvenliği sağlayan bir yatırım olmuştur. Aynı zamanda bu yol, Rusları eski ipek yoluna bağımlılıktan kurtararak onlara doğunun zenginliğine ulaşmada en büyük katkıyı vermiştir. Dahası bakir alanlardaki kimyevi ve diğer madenleri, kısaca zenginliği dıştan bağımsız merkeze taşıma görevini de görüyordu. Rusya bir yönüyle bu devasa lojistik hatla Uzak doğuyu Avrupa’ya bağlayacak ve doğudaki üstünlüğünü kalıcı hale getirecek avantaja da sahip oluyordu. Yine iç düzende Sibirya, Orta Rusya, Ural ve çevresi ile Kafkasya Doğu Avrupa kanalıyla Avrupa’ya bağlanıyor, lojistik maliyetin düşmesiyle sanayi ve ekonomiye büyük katkı sağlanması amaçlanıyordu.” (s. 148).

1891 yılının Şubat ayında yapımına başlanan Transsibirya demiryolu gerek ulusal gerekse de bölgesel anlamda Çarlık coğrafyasını ekonomik anlamda canlandırmış, olumlu ve olumsuz yönleriyle toplumsal değişime neden olmuş ve ekonomik canlılık bölge nüfusunun artışına sebep olmuştur.

Son alt başlıkta ise ‘Amur Meselesi’ olarak bilinen Uzakdoğu Sibirya bölgesindeki Çarlık Rusya ile Birleşik Krallık, Amerika ve Fransa arasında siyasî ve askerî gerginliğe neden olan ve sonuçta da Rusya’nın galibiyeti ile sonuçlanacak hadiseler anlatılmaktadır. Bu hadisenin çözümü sonrasında Rusya-Çin Uzakdoğu sınırı çizilmiş, Rusya Sibirya’da yeni bölgeler elde etmiş, Alaska, ABD’ye satılmış, Rusya-Japonya arasında sınır antlaşması imzalanmıştır.

Çalışmanın son ana başlığı aynı zamanda en hacimli kısmını da oluşturmaktadır: “*Sibirya Kültürü ve Dinî Hayatı*” (s. 159-239).

Bu bölüm şu alt başlıklardan müteşekkildir:

“Sibirya’da Kitabi Dinler: Hristiyanlık ve İslam” (s. 159-162)

“Sibirya’ya İslam’ın Gelişi ve Yayılışı” (s. 162-166)

“Sibirya’da İslam ve Ortodoks ilişkisi” (s. 166-175)

“Sibirya’da Müslümanlar ve Hristiyanların Sosyal Bağları” (s. 175-180)

“Yeni Dönem Ortodoks Hristiyan Misyonun Teşkilatlanması ve Okullaşması” (s. 180-183)

“Rusya İncil Cemiyeti’nin Misyoner Faaliyetleri” (s. 183-186)

“Batı Sibirya’nın Hristiyanlaştırılması” (s. 186-187)

“Sibirya’da Hristiyanlaştırmanın Hukuksal Zemini” (s. 187-198)

“Yenisey Yeparhiyası, Misyon ve Yenisey Misyonerleri” (s. 198-199)

“Sibir Tatarlarının Hristiyanlaştırılması” (s. 199-211)

“Hakas Misyonu ve Hakasların Hristiyanlaştırılması” (s. 211-220)

“Altay Misyonu ve Altaylıların Hristiyanlaştırılması” (s. 220-225)

“Tuva Misyonu ve Tuvalıların Hristiyanlaştırılması” (s. 225-229)

“Yakut Misyonu ve Yakutların Hristiyanlaştırılması” (s. 229-234)

“Din Adamı ve Misyonerler” (s. 234-235)

“Tercüme Komisyonu ve Tercümeler” (s. 236)

“Kiliseler” (s. 237-239).

Kitabın bu son bölümü kültür ve dinî hayat başlığını taşısa da Ortodoks Hristiyanlık ve İslamiyet bağlamında ele alınmış olup bölgede yaşayan Türk ve diğer yerli halkların geleneksel inanç ve kültürel hayatlarına yer verilmemiştir. İlk alt başlık altında ise ilk defa 1620 yılında Tobolsk'ta kurulan piskoposluk çevresinde bölgede gelişen misyonerlik faaliyetleri kurumsal bağlamda ele alınmış, yeni nüfus bölgeye olan alışma sürecine ve manastırlar etrafında oluşturulan ekonomik faaliyetlere dikkat çekilir.

İkinci alt başlıkta ise bölgedeki bir diğer kitabî din olan İslamiyet irdelenmiştir. İslamiyet'in bu bölgeye gelişi Hristiyanlığa göre çok daha erken dönemde gerçekleşmiş olup en önemli iki etken bu durumu hızlandırmış ve geniş bölgelere yayılmasını sağlamıştır:

“Bunlardan ilki Nakşibendi tarikatına bağlı Buharalı dervişlerin faaliyetleridir (...) Yayılıştaki ikinci etken ise Kazan Hanlığına mensup olup tarihî coğrafyada küçükten büyüğe saygı gören yetişmiş din adamları sınıfıdır (...).” (s. 162).

Bir diğer görüş ise KATANOV'un Tobolsk müzesinde bulunduğu *Şecere*'ye dayanılarak İslamiyet'in bölgeye XIV. asırdan daha önce tanıştığına yöneliktir.

Bir diğer alt başlık olan “*Sibirya'da İslam ve Ortodoks İlişkisi*” bölümünde 1552 ile başlayan Hristiyan-Müslüman karşılaşmasından başlayarak XVIII. yüzyılın ikinci yarısına kadarki süreçte bu iki dinin, taraftarlarının ve güttükleri ayakta kalma siyasetlerinden, günlük hayattaki anlaşmazlıklardan, zorla Hristiyanlaştırılan Türk-Tatar ve diğer halklardan, Müslümanlar ile yeni vaftiz edilmiş Türklerin ilişkilerinden, ibadet yeri ve merkezlerinin konumundan bahsedilmektedir.

“*Sibirya'da Müslümanlar ve Hristiyanların Sosyal Bağları*” bölümünde, XIV.-XVII. asırlarda Batı Sibirya ve Türkistan coğrafyasındaki Müslüman nüfusun hareketleri, yerleşimleri ve İslam'ın bu bölgelerdeki durumu özetlenmiştir.

“Yeni Dönem Ortodoks Hristiyan Misyonun Teşkilatlanması ve Okullaşması” başlığında en dikkat çekici ifade XVIII. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Batı ve Orta Sibirya bölgesindekilerin haricinde zorla Hristiyanlaştırma faaliyetlerinden ziyade bu dini kabul edenlere yönelik misyon faaliyetlerinin gerçekleştirileceğidir (s. 180-181). Bu önemli ifadenin haricinde bu başlık altında Hristiyan misyon teşkilatlanması ve okullaşması hakkında hiçbir bilgi yer almaz.

Bundan sonraki alt başlık olan “Rusya İncil Cemiyeti’nin Misyoner Faaliyetleri” kısmında 1818’de kurulan cemiyetin misyon faaliyetleri ve bunların olumsuz sonuçları, aldığı tepkiler üzerinde durulur.

“Sibirya’da Hristiyanlaştırmanın Hukuksal Zemini” başlığında zorla kilise ve devlet eliyle yapılan zorla Hristiyanlaştırma faaliyetlerinin bazı Çarlar döneminde, II. Katherina, nispeten yumuşatıldığı ve farklı yollardan asimile politikalarının izlendiği üzerinde durulmuştur. Bundaki en büyük sebeplerden biri olarak Avrupa’daki milliyet fikrinin ortaya çıktığı gösterilerek Çarlık Rusya’sında da Hristiyanlaştırmadan ziyade Ruslaştırma fikrinin ön planda yer aldığı ifade edilir. Yine bu başlık altında en kayda değer bilgilerden biri de XIX. yüzyılın ilk yıllarında başlatılan Türk yazı dillerinde kaleme alınan İnciller olmuştur (s. 191).

Yazar, bu başlığın son kısmında Sibirya’daki Ortodokslaşmayı dönemlere göre altı kısma ayırmış olup bu altı başlık ana hatlarıyla bölgenin istilasını, Ortodokslanması ve Ruslaştırması özetlenmiştir (s. 198).

Bundan sonra gelen sekiz alt başlık Batı, Güney ve Kuzeydoğu Sibirya’daki Türk gruplarının Hristiyanlaştırılması, bunlar üzerine uygulanan misyon faaliyetleri, dinî ve millî içerikli eritme politikaları, o bölgenin Türk yazı dilleri merkezinde oluşturulan dinî literatür üzerinde durulmuş bilhassa Altay, Hakas, Tuva ve Saha misyonlarına dikkat çekilmiştir. Bütün bu bağlamda İL’MINSKIY’nin daha etkin misyonerlik politikalarından da bahsedilmiştir (s. 198-239).

Çalışma, yazarının eser üzerine yapmış olduğu ve yapılacak olan yeni çalışmaların içeriği konusunda telkinlerin bulunduğu “Sonuç” (s. 240-242), sonrasındaki “Arşivler” (s. 243) “Kaynakça” (s. 243-255) ve “Dizin” (s. 256-261) bölümleriyle son bulmaktadır.

Eser, ülkemizde bilhassa XVI. yüzyıl ile Bolşevik devrimi arasındaki Sibirya tarihini konu alan müstakil bir çalışmanın boşluğunu dolduran bir başvuru kitabı olması bakımından kıymetlidir.